

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Nederlanders en hun samenleving

Middendorp, C.P.

Citation

Middendorp, C. P. (1981). Boekbespreking van: Nederlanders en hun samenleving. *Acta Politica*, 16: 1981(3), 404-407. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452211>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452211>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Boekbesprekingen

Felix J. Heunks, **Nederlanders en hun samenleving**, APA-Holland Universiteits Pers, Amsterdam, 1979, 186 pag.

Het publiceren, in één min of meer afgeronde publikatie, van gegevens van een tamelijk grootschalig survey-onderzoek komt in Nederland (en elders) weinig voor. Voor de verschillende Nationale Kiezersonderzoekingen, in Nederland gehouden in de jaren 1971, 1972-73 en 1977, is dat tot nu toe bijvoorbeeld nog niet het geval. Alleen al daarom verdient de poging van Heunks om dit te doen op basis van een in 1974 – mede in internationaal verband – gehouden enquête onder een steekproef uit de Nederlandse bevolking (N=1201) van 16 jaar en ouder (zie Bijlage 5 in het boek), veel waardering. Het aantal problemen waarvoor de onderzoeker komt te staan – en dit verklaart ook grotendeels waarom dit soort publikaties zo weinig tot stand komt – is namelijk niet gering. Veel verschijnselen die de onderzoeker aantreft zijn vaak moeilijk (dan wel slechts moeizaam) in een theoretisch kader te plaatsen; vaak kan men slechts beschrijvend te werk gaan en het vereist zeker enige moed om dat aan te durven – in een 'wetenschappelijk klimaat' waarin het toetsen van hypothesen, liefst voortkomend uit een breed theoretisch kader, nog steeds veelal als een heilige koe geldt. Hoe men aan zijn hypothesen komt, of aan zijn theorie, doet er minder toe. Daarbij wordt veelal vergeten dat voor het ontwikkelen van een goede theorie – en hoe dat moet, daarover hoort men weinig – weinig zaken zo van belang zijn als een goede beschrijving van empirische bevindingen.

Heunks beschrijft (voornamelijk) Nederlanders en hun samenleving (voorwaar een wat wijds titel) aan de hand van relaties tussen zgn. 'achtergrondgegevens' (leeftijd, geslacht, sociale klasse etc.) en politieke en maatschappelijke houdingen en waardenpatronen, alsmede politieke vervreemding, politieke participatie en protestgedrag. Uiteindelijk – en dat vormt de afsluiting van de analyse – wordt 'alles met alles' in verband gebracht.

Het kan niet de bedoeling zijn om in dit verband inhoudelijk op de specifieke resultaten van het onderzoek in te gaan; daarvoor raadplege men het boek. Hier moet worden volstaan met de – helaas onvermijdelijke – kritische kanttekeningen bij de analyse, de beripsvorming en de presentatie van de gegevens.

Om met dit laatste te beginnen, als collega van de auteur die zich ook veelal met soortgelijke onderzoekingen bezighoudt, is men natuurlijk geïnteresseerd in de operationalisatie en meting van de vele begrippen die al direct in hoofdstuk 1 worden

Boekbesprekingen

geïntroduceerd. (Ik wil dan nog afzien van het zeker in eerste instantie – later wordt daar voor wat betreft het begrip 'vervreemding' wel op terug gekomen – ontbreken van nominale definities van deze begrippen.) Men wordt verwezen naar Bijlage 1 en verwacht daar een overzichtelijke explicatie, analoog aan de opsomming in de tekst. Daarin wordt men teleurgesteld. Maatschappelijke machteloosheid bijvoorbeeld – als tweede genoemd in het rijtje op pag. 5 – blijkt te bestaan uit 'achievement' en 'succes' machteloosheid en pas veel later blijkt dat deze twee schaaltes – in 1970 en in 1974 beide opgebouwd uit verschillende sets van items met, althans volgens de vermelde coëfficiënten, soms onvoldoende schaalbaarheid – worden gecombineerd tot één index. Waarvoor 'schaalt' men dan nog, zou men zeggen, als verschillende schalen toch daarna doodleuk worden samengenomen in één index. Idem dito met het begrip 'maatschappelijke vervreemding' dat (nota bene) blijkt te zijn opgebouwd uit de bovengenoemde twee maatschappelijke machteloosheidschalen en twee schalen met betrekking tot maatschappelijke normloosheid en doeleloosheid. Hier lijkt de analyse normloos en doelloos te zijn geworden, te meer daar de vermelde schaalbaarheidscoëfficiënten uiterst laag zijn. De meting van 'ervaring van sociale onrechtvaardigheid' (en dat is toch nog al wat) en 'politieke interesse' worden niet in de bijlage vermeld. 'Politieke vervreemding' blijkt te zijn opgebouwd uit maar liefst 4 componenten: afzonderlijke schalen dan wel een enkel item voor 'electorale "achievement" machteloosheid', 'electorale succes machteloosheid' en 'relatieve evaluatie doelloosheid van de democratie' met als apart item 'Soms lijken de politiek en de regering zo ingewikkeld dat iemand als ik eigenlijk niet kan begrijpen waar het over gaat', hetgeen staat voor 'kognitieve electorale/politieke doelloosheid'. Het duizelt de lezer waarschijnlijk nu, zodat we de links-rechts houding en de houding tegenover de gevestigde machten maar laten voor wat ze zijn (factoren waarin de houding t.a.v. bepaalde maatschappelijke groeperingen tot uiting komt) en overgaan naar de operationalisaties van de andere al ten dele geïntroduceerde begrippen. Hier komt men voor veel verrassingen te staan; meer dan in dit verband kunnen worden behandeld. De begrippen overlappen elkaar dusdanig dat men zich afvraagt hoe en vooral waarom ze door de auteur van elkaar zijn onderscheiden. Bovengenoemde 'kognitieve electorale/politieke doelloosheid' blijkt bijvoorbeeld ook een aspect van 'politiek zelfvertrouwen'; 'maatschappelijke succes-machteloosheid' bestaat voor een groot deel uit vragen naar 'tevredenheid'; als men ontevreden is met de mate waarin 'je bekwaamheden in ons land worden gewaardeerd' dan ervaar je 'achievement' machteloosheid, en wel maatschappelijke, want 'politieke achievement-machteloosheid' bestaat uit de traditionele 'sense of political efficacy' items. En wat heeft een perceptie van 'te veel ondermijnende propaganda' met 'maatschappelijke doelloosheid' te maken? En zo zou ik nog een hele tijd kunnen doorgaan.

Het probleem waar Heunks hier mee worstelt is waarschijnlijk een te uitgewerkt 'theoretisch' begrippenkader, waardoor hij ertoe wordt verleid om voor elk onderscheiden begrip of aspect van een begrip ook bijbehorende items te zoeken, waardoor het uiteindelijk resultaat geforceerd en arbitrair is geworden. Veel beter ware het geweest zelf een poging tot nieuwe begripsvorming te ondernemen op basis van een begripsvormende analyse van het materiaal. Dit gebied van sociaal-wetenschappelijk onderzoek is daar reeds lang aan toe! Hier is een kans gemist. In dat geval was het ook mogelijk geweest om betere – betrouwbaardere en validere – meetinstrumenten te ontwikkelen en niet zo veel van die armetierige schaaltes – die op

zich al zwak zijn en dan ook nog op veelal arbitrair aandoende wijze tot indexen worden samengesmeed. Men ziet door de bomen het bos van door elkaar heen gestrengelde takken niet meer; maar het willekeurige kappen en dan weer bundelen tot takkebossen helpt niet.

Een volgend punt van kritiek betreft de *analyse* van de structuur van maatschappelijke en politieke waarden door middel van het toepassen van factor-analyse. Afgezien van alle andere problemen bij het toepassen van deze techniek – waar ik hier niet op in zal gaan – is een absolute eis dat factor-analyse slechts mag worden toegepast op sets van variabelen waarop de antwoorden der respondenten *onafhankelijk van elkaar verkregen zijn*, dat wil zeggen: de response op het ene item moet onafhankelijk zijn van de response op het andere item. Dit is geen methodisch purisme, maar hangt direct samen met het factor-analytische model. Bij Heunks is daarvan geen sprake: van groepen van waarden – ik zie hier af van inhoudelijke kritiek – laat hij meestentijds de drie *meest* belangrijke en de drie *minst* belangrijke aangeven, hetgeen onderlinge onafhankelijkheid van de antwoorden onmogelijk maakt. Immers, als men de drie belangrijkste eenmaal heeft aangegeven dan is men niet meer 'vrij' om de belangrijkheid van de andere waarden aan te geven! Het probleem hierbij is dat men niet meer weet wat de resultaten – de verkregen factoren – theoretisch waard zijn: zij kunnen dan een artefact van de rangordeningsprocedure zijn.

Tenslotte, hoewel de auteur zich van dit probleem bewust is, moet bezwaar worden aangetekend tegen de over-all factor-analyse (over praktische alle in de studie opgenomen variabelen, inclusief allerlei achtergrond-variabelen zoals leeftijd, geslacht, opleiding etc.) waarmee de analyse wordt afgesloten. Het opnemen van achtergrond-variabelen bij een factor-analyse gaat wederom in tegen het factor-analytisch model, waarin geen (mogelijkerwijs) causale verbanden tussen de variabelen onderling mogen voorkomen – en in de eerdere analyse zijn nu juist deze (achtergrond) variabelen als mogelijkerwijs verklarend aangemerkt, hetgeen ook meestal – hoe onduidelijk de interpretatie veelal ook is – gedaan wordt bij dit soort onderzoek. Hoezeer het opnemen van deze achtergrondvariabelen de resultaten van de analyse kan hebben beïnvloed blijkt wel uit het feit dat vier van de zes factoren in termen van respectievelijk sociaal-economische klasse/opleiding, leeftijd, geslacht en godsdienst kunnen worden geïnterpreteerd. (Heunks noemt ze respectievelijk 'proletarisch versus geëmancipeerd' – doordat opleiding samenhangt met een voorkeur van immateriële waarden –, 'jong versus oud' – leeftijd hangt samen met burgerlijke staat, het aantal kinderen dat men heeft en het belang dat men hecht aan opleiding –, 'participerende man tegenover vrouw thuis' – mannen zijn meer lid van een vakbond, werken meer buitenshuis –, en 'kerkdorp tegenover Secular City'). De overige twee factoren hebben te maken met autoritarisme (Heunks noemt dat 'behoudend tegenover vernieuwend') en tevredenheid (Heunks: 'politiek wantrouwen tegenover politiek vertrouwen').

Slotopmerkingen

In deze bespreking heeft het accent gelegen op de kritiek die op het werk van Heunks uitgeoefend kan worden. Toch wil ik niet afsluiten zonder, zoals ik in de aanvang al stelde, waardering uit te spreken voor deze studie. Heunks is de moeilijke worsteling met het weerbarstige materiaal althans niet uit de weg gegaan. Het leveren van kritiek is veel gemakkelijker dan het zelf beter te doen, zeker op het begripsmatig uiterst complexe en glibberige terrein waarop de auteur zich heeft be-

geven. Heunks kan het hoofd ternauwernood boven water houden, wellicht juist doordat hij op sommige plaatsen in het boek (bijvoorbeeld Hoofdstuk 3, waar hij de hem vertrouwde vervreemdingsproblematiek meer theoretisch en analytisch te lijf gaat) interessante, zij het niet geheel nieuwe, beschouwingen ten beste blijkt te kunnen geven. Wellicht is het paradoxaal genoeg juist zo gelopen dat hij door een te grote 'eerbied' voor het begrippenapparaat zoals dat in de literatuur naar voren komt, in het empirisch onderzoek te weinig aanknopingspunten daarvoor heeft kunnen vinden. Zoals eerder opgemerkt: het betreffende onderzoeksterrein lijkt begripsmatig her-ijsing en sanering te behoeven voordat met vrucht empirisch onderzoek kan worden gedaan. Heunks is daar helaas niet aan toegekomen. De analyse gaat daardoor voor een deel meer de mist in dan nodig was geweest. Wellicht kan Heunks zich herstellen in de vervolgstudie, want, zoals het ook hoort, deze studie heeft – als de aankondiging van de auteur niet te voorbarig is gebleken – reeds een vervolg gekregen: dezelfde mensen zijn in 1980 opnieuw ondervraagd. Hopelijk volgens een zo optimaal mogelijke replicatie-opzet!

C. P. Middendorp

E. E. G. Vermeulen, *Waarden en geschiedwetenschap*, Assen, Van Gorcum, 1978.

Het boek van Vermeulen behandelt één van de meest omstreden problemen uit de theoretische geschiedenis, met name het vraagstuk in welke mate de geschiedwetenschap waardebetrokken is. Men zou de probleemstelling nog nader kunnen precisieren en wel als volgt: gegeven de waardebetrokkenheid van de historische kennis, is waardevrijheid dan überhaupt mogelijk en wenselijk? Vermeulen is uitgegaan van een drietal auteurs die volgens hem de enige historici in Nederland zijn die dit vraagstuk op een min of meer afgeronde wijze hebben behandeld. Interessant hierbij is dat deze drie auteurs verschillende instellingen hebben verdedigd ten aanzien van het waardenprobleem. Zo argumenteerde H. W. von der Dunk, hierin D. Jonker bekritiserend, dat de eis tot waardevrijheid in de geschiedwetenschap niet enkel onmogelijk, maar zelfs ongewenst is. Waardevrijheid in de geschiedwetenschap is onmogelijk omdat het beschrijven van menselijke acties *enkel* in relatie tot een waardenpatroon kan plaatsgrijpen. Het is enkel dankzij zijn '*waardenpatroon*', 'het eigen wereldbeeld' dat de historicus de chaotische wirwar van feiten tot een *zinvol* geheel kan verenigen, dat hij ze kan *interpreteren*. Waardevrijheid is volgens Von der Dunk ook niet gewenst omdat, aangezien de geschiedwetenschap onvermijdelijk waardebetrokken is, het streven naar waardevrijheid met een ken-ideaal overeenstemt dat in strijd is met het 'wezen' of de 'oer-stelling' van de geschiedwetenschap. Indien men zulks nastreeft dan poogt men de historische kennis 'tot iets te maken, wat ze qualitate qua niet kan zijn'.

A. G. Weiler neemt in feite een tussenpositie in. Enerzijds accepteert hij, zoals Von der Dunk, dat de historische kennis onvermijdelijk waardebetrokken is, anderzijds echter pleit hij, tegenover Von der Dunk en samen met Brands, voor een omhouding van waardeoordelen in de geschiedwetenschap. Voor Weiler verschaffen waardeoordelen geen bijkomende informatie over het object van onderzoek, zij voegen slechts iets toe dat enkel te maken heeft met de subjectieve stellingname van de historicus. Waardeoordelen zijn derhalve irrelevant, want subjectief en dogma-